

המקרא כמודל מפוקפק לחינוך

משה גרנות / אדיפוס ואבשלום
הוצאת ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 1996,
254 עמ'

המסר העיקרי של המקרא רחוק מלהיות טהור ונעלה כפי שנתפש ונלמד במשך דורות רבים, עד ימינו אלו. רשימה ארוכה של פורענויות, מעשים בלתי-מוסריים ומסרים שליליים הסרוכים בהם, הממלאים את כ"ד ספרי המקרא, מתוארים ומנותחים על משמעותיהם השונות בספרו של ד"ר משה גרנות: "אדיפוס ואבשלום".

לתפישה הלגיטימית של המעשים החמורים שנעשו בשם הצו-האלוהי, או בשם האמונה, יש השלכות מוסריות מסוכנות, לפי ד"ר גרנות. הדבר נכון גם לגבי סיפורי המקרא וגם ביחס ליצירות מופת הנכללות בין נכסי צאן הבדול של הספרות העברית, הנלמדות בבתי-הספר. אסופת המאמרים ב"אדיפוס ואבשלום" מתחלקת בין דיון בסיפורי המקרא לבין עיסוק ביצירות השייכות לקלאסיקה של הספרות העברית, ובהקשרים בין שני הנושאים הרחבים האלה, המהווים אבני-יסוד בבניית התשתית התרבותית והמוסרית של העם והחברה.

ספר זה נאמן לרוח הביקורתית המאפיינת גם את ספריו הקודמים של משה גרנות, ביניהם: "המוות והנצח - עיוני מחקר במקרא", "התנ"ך - כף החובה", "אמונה משלו - היהודי החילוני ומשנתו של ל. לייבוביץ".

בשפה פשוטה ושווה לכל נפש, מוכיח ד"ר גרנות, צעד אחר שעל, את האבסורדיות שיש בהילה ובהתפעמות אל נוכח גדולתה של הרוחניות הצרופה השורה על כתבי הקודש, כשעובדתית סיפורי המקרא, וחלק מהערכים המועברים דרכם, אינם אלא עלילות מקאבדיות, החושפות ערכים שהם שליליים בכל קנה-מידה של ראייה רציונלית ומפוכחת. את התזה שלו מבסס גרנות מא' ועד ת'. מבאשית. אם את עשרת הדיברות אפשר לקבל

ולהבין כפשוטם, מוכיח גרנות איך במבט קצת יותר מעמיק, נחשפת קופת-שרצים לא קטנה של משמעויות מזועזעות, ואפילו נפשעות, הרוחשות מתחת למסווה של צווים מוסריים עילאיים. המבנה של עשרת הדיברות הוא כזה, אומר ד"ר גרנות, שהצווים לעבדת האל ולהימנעות מעבדת אלילים קודמים לצווים המוסריים. יוצא מזה שאסור לדצוח, אך אם מישוה עובד על "אנוכי", או על "לא יהיה לך", חובה לדצוח אותו, ובאכזריות.

דרך דוגמאות רבות ומגוונות מראה גרנות ומוכיח את היפוך היוצרות; את העיוות ואת סילוף הדברים המשתקפים בספר הספרים: איך בחירי "אלוה" לעתים אינם אלא "רוצחים איומים", את הפקודות האכזריות של מלכים שנחשבו לצדיקים: להשמיד, להרוג, לטבח; את ההתפעמות ממדושות העונג של סופרי המקרא מתיאור מעשי האכזריות של האל. הדברים באים לידי ביטוי לא רק ביחס לגויים, אלא גם ביחס לנשים ולילדים וביחסים שבין אדם לחברו. למשל, העבדות, הנחשבת בימינו לאחת העוולות העיקריות שבין אדם לאדם, נתפשת במקרא כמצאיות נורמטיבית. ואלה הן רק דוגמאות מעטות מתוך רבות אחרות הנדונות ב"אדיפוס ואבשלום".

גיפוך מיתוסים ודעות קדומות הם מעיינים של חלק מהמאמרים, כשהמחבר מדגיש שאין בדעותיו משום הסטה לניתוק העם ממקורותיו התיעודיים אלא ההפך - הכרת הביוגרפיה צריכה להיעשות על-ידי ביקורת מפוכחת ומשחררת מדעות קדומות.

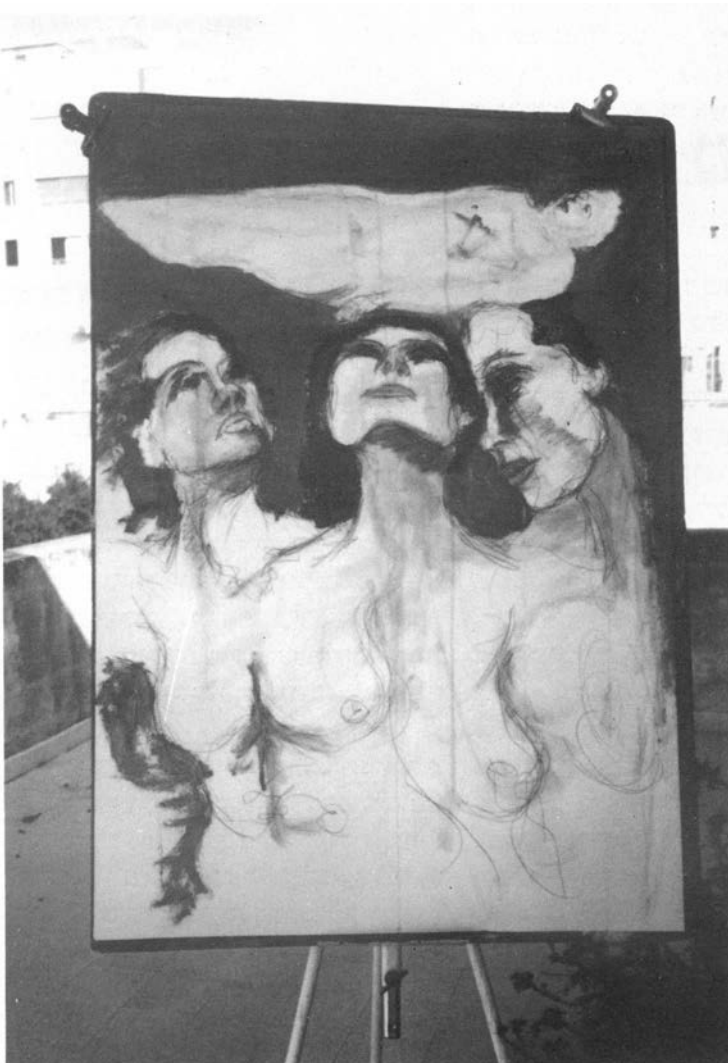
מחבר הספר מקיים את אשר הוא מבטיח ב"דבר המחבר", בניתוח ובפרשנויות של הנושאים המקראיים והספרותיים. לכך מצדדים בדביו מסרים דידקטיים, הכוללים ביקורת על מסרים בלתי ראויים, העלולים להיתפש כלגיטימיים בעקבות הוראה לא ביקורתית של המקרא. הדבר נכון גם לגבי יצירות ספרותיות, ביניהן יצירות של עגנון. הדברים מתייחסים בין השאר לדמותו השלילית סטראטיפית של

הגוי לעומת היהודי ביצירתו של עגנון: "דמויות חיוביות של גויים לא תמצא בכל כתיבי עגנון" (עמ' 163). לדעתו של גרנות, יש בכך משום הנצחת השנאה לנוצרים ודמיון ניכר לדרך בה נהגו "החשוכים במספרי הגויים, אלה שהיו בדרך כלל עלומי שם, ואשר התסיסו את ההמון הנבער נגד היהודים בעלילות דם מבהילות" (עמ' 163). עם זאת, מסייג גרנות את דבריו ואינו ממליץ להימנע מהוראת סיפוריו של עגנון, כולל אלה שהם בעלי מסרים אפלים במיוחד, דוגמת "האדונית והרוכל", אך מדגיש שחשוב לאזן את המסרים.

גם מסופרים עבריים אחרים לא חוסך מחבר הספר את שבט הביקורת. מלבד העיסוק במסרים הומניסטיים או בהיפוכם, גולשת הביקורת ב"אדיפוס ואבשלום" ומתמקדת גם בהקשרים בין ניתוח אישיותם של הסופרים וחלקים ידועים או משוערים בביוגרפיה האישית שלהם לבין יצירותיהם. בפרק שלם העוסק ב"נרקיסיות ביצירת עגנון", נאמר שעגנון מבליט את "האני" שלו בסיפוריו יותר מכל סופר אחר, ואף משלב בכל הזדמנות במארג העלילות רמזים לשמו, אותיות מתוך שמו ואף את שמו ממש. עגנון, לפי גרנות, מאוהב בעצמו ומצהיר על כך במפורש. רוצה להיות משיח ומתעתע בלי בושה בקוראיו, כשבמקביל ל"טונות של אהבה עצמית" שהוא חושף בסיפוריו, הוא גם מרשה לעצמו לשים על ראשו את כתר העווה והצניעות מבלי להסמיק מבושה. המסקנה של ד"ר גרנות היא שכיוון שקשה להעלות על הדעת שאבסורד זה נובע מחוסר תבונה של הכותב, "ייתכן כי האהבה העצמית הגדולה העבירה אותו על דעתו" (עמ' 60), שעגנון פשוט ולול בקוראיו, ובעיקר במפרשיו.

כחיוזקים לטיעונים אלה ואחרים, בהקשר ל"אגו טריפ", שלדעת המחבר עגנון היה שבי, הוא מביא תכנים מתוך מכתבים של עגנון ואפיוודות מחיי היומיום המתוארות או משתמעות מהם. פרק זה ב"אבשלום ואדיפוס"

ציור:
עמנואל
בר-קדמא



יכול להוות דוגמה לערבוב מוחלט שנעשה בין ביוגרפיה של יוצר, ואפילו של ניסיון להבין את הפסיכולוגיה הפרטית שלו, לבין יצירתו. למרות המגמה בתקופתנו לקשור בין היצירות לבין יוצרן, או לפחות לשמור על גבול אינטלקטואלי כלשהו. הבלטת "האני המספר" כקו אופייני בסיפוריו של עגנון, או שילוב אותיות מתוך האלף-בית, שבמקרה או לא במקרה מצויות גם בשמו, יכולים להיות ביטוי לטכניקה ספרותית, ואולי גם לדמויות שונים שיש להם משמעות קצת מעבר למגלומניה הפרטית של היוצר. חבל שלא הושם קצת יותר דגש על אלמנטים ייחודיים מאוד בעיצוב האמנותי של כתיבתו של עגנון, שאולי היו מסבירים קצת אחרת את הדברים, כמו את המשמעות של העיצוב והסגנון כשלעצמם ולא דווקא בהקשר לאגו הפרטי של היוצר. המושג נרקיסיזם, אגב, מתכוון לשנאה עצמית לא פחות מלאהבה עצמית. הבלטה או טשטוש של "האני המספר" לא בהכרח מצביעים על מצב האגו של הכותב. ייתכן שכן, וייתכן בדיוק ההפך – בכל מקרה אלה הן הנחות חוץ-ספרותיות שצריכות להסתמך על הכרת הפסיכולוגיה של הכותב למעמקה, וגם אז הן לא בהכרח רלוונטיות להבנת היצירה. הנחות היסוד של ד"ר גנות והמסקנות הנובעות מהן, כפי שהן מופיעות במאמר הנדון, הן שטחיות ושוליות. אפשר בהחלט לראות מגמה של היוצר לגלם את דמויותיו כבעלות תכונות כאלה.

העיסוק הביקורתי במסרים ביצירותיו של עגנון, במוטיבים השונים ובתכני היצירות הרבה יותר רציני מהעיסוק בהיבטים האישיים של היוצר, המשתקפים לדעת החוקר ביצירותיו של עגנון.

דוגמה נוספת לטשטוש מוחלט של גבולות בין התייחסות ליוצר וליצירתו מצויה במאמר הביקורתי "על שדה על חבצלת ועל... חוחים" (על "החיים כמשל" ועל "התייסרות"). המחבר מתרץ את דבריו כתגובה לדברים שנכתבו על-ידי אהובתו של פנחס שדה. את העדצתה של הנערה לסופר מתרגם גנות כחרדת קודש מצדה "אל מרבצי הפריצות שלו עמה" (עמ' 197). בהתייחסות הן לספרה של חבצלת, "התמסרות", והן לכתיבתו של פנחס שדה מצוי שוב חוסר אבחנה ברור בין התייחסות ספרותית עניינית לבין רכילות לשמה. גם אם יש זהות

המחבר בהגנות את עמדתו של לייבוויץ ומסביר את משמעות דברו. אך יש נקודות בהן חולק גנות על לייבוויץ, ובאחת מהן, לפחות, הוא סותר בעקיפין את עמדתו שלו עצמו, הדוגלות בדיאליה מפוכחת של אמיתות. דוגמה לכך אפשר למצוא בפרק "סלמנדרה" של ק. צטניק, העוסק ביצירתו של ק. צטניק בהקשר לשואה. גנות אומר שעדותו של ק. צטניק, "מסר השחת עצמו", מפריכה מן היסוד את הטענה שהגרמנים נקלעו אל הזוועה באקראי ומחוקת את ההנחה שהם פעלו בהשפעת תיאוריות גזעניות. "כן, מפריכה העדות הזו את הטענה הזדונית שכביכול במדינת ישראל עצמה נעשים מעשים נאציים (הכוונה כמובן לפרי רוחו של ישעיהו לייבוויץ' – יהודו-נאצים)". בהתייחס אך ורק לדברים הנאמרים בקטע זה, משתמע ועוזעו אמיתי של

גמורה בין תיאורים ספרותיים לבין מציאות שהייתה, אלה לא רלוונטיים בבחינת היצירה, וודאי לא בדרך שבה קושר גנות בין הדברים. השיפוט הערכי של היחסים האישיים והשלכתו על שיפוטן של היצירות מרחיקי לכת ואף לוקים בטעם לפגם. בתרגום יחסי אהבה (ותהיה "מטורפת" ככל שתהיה) ל"מרבצי פריצות" אפשר לראות גם חילול קודש במובן מסוים, אם עוסקים סובד הרכילותי הזה. ביחס לערכים ביצירה עצמה, יש מקום לוויכוח, אבל הערבוב המוחלט בין ספרות למציאות, בהקשרים אלה, רחוק מלהוסיף רצינות לדברי העיון והמחקר, ויש בו אף מחוסר ההגיונות האינטלקטואלית. בחלקים הגותיים בספרו של ד"ר משה גנות יש נקודות מעניינות, ניתנות לוויכוח לגיטימי. במקום מסוים בספרו, מתפלמס המחבר עם דבריו של ישעיהו לייבוויץ'. מצד אחד מציג

ואבשלום" העוסקים במקרא ובדברי הגות מגובשים וחשובים הרבה יותר מאלה העוסקים ביצירות הספרותיות. ביחס לניתוח המקרא, על רבדיו השונים, אמנם אין חידוש מרחיק לכת בראיית הדברים. מה שהוגדר כניפוץ מיתוסים עשוי, אולי, להתכוון לאנשי דת ופחות לחילונים. מבחינה זו משכנע המחבר את המשוכנעים, וסביר להניח שלא יזיז מדעתם את המאמינים.

קשה להניח שתלמידים בעלי רקע חילוני לא יידעו להבחין בין המסרים השונים. מכל מקום הדברים המובאים ב"אדיפוס ואבשלום" מעיינים למדי למרות היותם טריוויאליים. מההיבט הביקורתי, ערכם של הדברים גלום בעיקר בהתמקדות ובניתוח רבדים שונים בטקסט המקראי, ובהקפדה על הימנעות ממלכודת השעמום האורבת בדרך-כלל לכותבי המחקר הספרותי והמקראי, העוסקים שוב ושוב, במשך דורות רבים, בנושאים המיתיים, ולכן מתקשים לחדש ולעניין את התלמידים ואת קהל הקוראים. ■

של ישעיהו לייבוביץ? ההודעות מעצם ההשוואה, מבלי לבחון את התכנים העיניניים של הדברים, מסגירה את העובדה שגם למחבר עצמו יש דעות קדומות ואמונות ביחס למושגים שונים. הקביעה המוחלטת שמדובר בעלילה זדונית של לייבוביץ היא נחרצת ומבטלת מראש כל אפשרות אחרת. התייחסות למציאות ולמושגים באופן מפוכח וחסר פניות, כפי שהוא תובע, מצפה ומדריך לפיו את קורא הספר, צריכה להיות נכונה גם לגביו כמחבר.

השוואה בין רציחות, התעללויות ומעשים בלתי מוסריים הנעשים ברחבי העולם וגם במדינתנו, בשם אידיאולוגיה זו או אחרת, לבין מעשים שנעשו בשואה, רחוקה מלהיות פרי דמיונו של מישהו. כמוכן, לא מדובר בהשוואה של השואה על היקפיה, אבל עצם הקביעה רחוקה מלהיות משוללת יסוד, וחשוב גם לא להודעו כשבוחנים את הדברים לגופם. התייחסות רציונלית תוביל עד מהרה למסקנה שביטויים של נאציזם התקיימו, מתקיימים ויתקיימו במין האנושי באשר הוא. בסיכומו של דבר, הפרקים מתוך "אדיפוס

המחבר מדברים שלייבוביץ טען או, לדברי גרנות, "המציא". מבלי להיכנס לוויכוח אידיאולוגי לגבי תוכן הדברים, השאלה היא אם הודעותיו של המחבר מקביעה זו של לייבוביץ שונה באופן מהותי מהודעות שתוקף אדם דתי, למשל, כשמנפצים מיתוס שהאמין בו - פרימיטיבי ומסוכן ככל שיהיה. לייבוביץ טען טענה לגיטימית. הוא לא טען שבמדינת ישראל מתרחשת שואה, הוא התייחס למעשים מסוימים שנעשים. אפשר להרחיב בעניין זה (לאו דווקא כמסקנה ישירה מהדברים) ולטעון, למשל, שהתייחסות להיטלר, או לכל שליט רודני אחר, מזכירה מאוד התייחסות לאלוהים. שקיים משהו בטבע האדם, שעשוי לבוא לידי ביטוי בתנאים מסוימים. הפוטנציאל הזה להיות מנוצל בעקבת חינוך או אווירה תרבותית וחברתית, המאפשרים את שלילת החירות האישית של המחשבה ואת הקוד המוסרי התקין. מכאן הדרך למעשים נאציים קצרה מאוד. נשאלת השאלה למה רואה המחבר באנלוגיה בין מעשים מסוימים הנעשים במדינתנו לבין מעשים שנעשו בשואה עלילה זדונית, פרי רוחו



נגיעה

שירים קצרים
על אהבות גדולות

בחר: רוני סומק

(מתוך: "כיסא וחיזור העכביש", הוצאת הקיבוץ המאוחד)

אבי אליאס

פְּרִי עֵץ וְתַפּוּחֵי מַחֲשָׁבָה
בְּמַמְלַכַת תַּפּוּחַ הַרְקִיב פְּרִי הַלְעִיסָה
תּוֹלְעֵי שֶׁסֶק עֲסִיסֵי לְשׁוֹן עֵץ
סוּגְרוֹת בְּקֶר תַּמוּז עַל פְּטַמַת
הַר הַנְּגִיסָה.

תפוח האהבה גנדר כבר את עצי גן־עדן. הוא פקח את עיני חוה והכניס עלי תאנה לגרדרובה שלה. אבי אליאס לועס את התפוח הזה ומטפס איתו "על פטמת הר הנגיסה". האהבה, מסתבר, היא גם גסטרונומיה והאהובים נועצים בה שיניים בתאוה רבה.